

L'UBICA ADAMČÍKOVÁ

Prešovská univerzita v Prešove, Slowacja

ladamcik@unipo.sk

Smrť v literatúre pre deti a mládež

V literatúre pre deti a mládež je častým prvkom motív smrti. V rozprávkach draky jedia princezné, princovia kvôli nim strácajú životy, aby im nakoniec odsekli hlavy a vyrezali srdce, pričom deti hltajú prečítané slová a vytvárajú si podľa toho svoj pohľad na svet. Smrť je vo svete fantázie všade okolo nás, je prirodzená, pretože smrť nie je fantáziou, ale neoddeliteľnou súčasťou nášho bytia, ktorou vždy bola a aj bude.

Napriek tomu, je smrť témou, ktorú väčšina ľudí radšej obide. Tabuizovanie vedie k mylným predstavám a práve v detskom svete plnom otázok sú odpovede nesmierne dôležité. Dieťa bez vysvetlenia hľadá východiská vo svojej fantázii a v jej nekonečnom svete môže zablúdiť do desivých zákutí, odkiaľ je často ťažký návrat do reality.

Smrť je prirodzená súčasť nášho života uctievaná od dávnych čias rituálmi, zaslúži si primeranú vážnosť od dospelých, ako aj od detí, avšak k úcte musíme byť vychovávaní.

Smrť tela má niekoľko tvárí, môžeme hovoriť o smrti tela, ale môžeme hovoriť aj o smrti duše.

Pre bližšie vysvetlenie som sa nechala inšpirovať rozdelením podľa Tatiany Podolinskej¹: „Život sa smrťou končí. (Bodka)“. Tento postoj je moderný, je to názor, že máme iba jeden život, nič nie je pred ním a nič po ňom.

Bodka znamená posledný koniec. Medzi prívržencov týchto názorov patria Jean-Paul Sartre a Martin Heidegger, títo existencialisti ponímajú človeka takého, aký sa sám utvorí. J.P. Sartre považuje smrteľnosť za súčasť ľudskej existencie, avšak nemyslí si, že by smrť dávala nášmu bytiu zmysel, podľa autora je smrť absurdná, v podstate ako aj život. Taktiež tvrdí, že smrti sa nemôžeme zmocniť, je to nevyhnutná skutočnosť, ktorej nikdy neporozumieme, ale nad ktorou ani nikdy nenadobudneme kontrolu.

¹ T. Podolinská, „O bodke, troch bodkách a pomlčke“, „Anthropos“ 2007, roč. 4, s. 3.

Heidegger vidí v nájdení odpovedí na tému smrť zmysel života, podľa neho je celosť nášho bytia, začatá narodením a zavŕšená smrťou².

Podľa autora, na svete nič „neprestáva, nemizne, ani nedožíva“ ale ide tu o „bytie ku koncu“³. Smrť je poslednou bodkou a teda akousi uzatváracou zátvorkou pre daný život. Heidegger uvádza, že je smrť možnosťou ako môžeme byť, skúma, aký má smrť vplyv na naše vedomie a náš život. Podľa neho by sme mali smrť prijať, uvedomiť si jej nevyhnutnosť pre nás, pretože vďaka smrti sme začali existovať, a sme.

Existencialisti sú toho názoru, že keď človek zomrie, jeho existencia sa tým ukončila a žiť môže naďalej už iba v našich spomienkach.

„Život sa smrťou končí... (Tri bodky)“. Tieto bodky celkom menia význam vety, pretože znamenajú pokračovanie. „Tento prístup sa často spája s postmoderným prístupom viery v niečo neurčité, viery bez náboženstva“⁴.

Ateisti (ateizmus, filozoficky bezbožnosť), sú ľudia, ktorí prešli od viery k Bohu ku viere v človeka. Ich svetonázor spočíva v akomsi „niečizme“, čiže veria v niečo čo bolo pred životom, po živote a niečo, čo je neustále všade vôkol nás.

Problematickou sa zaoberajú ako psychológovia, tak aj vedci, ktorí poskytujú ako dôkazy ľudí, ktorí zažili klinickú smrť. Ich vyhlásenia vyjadrujú prechod cez tunel za svetlom sprevádzaný nepríjemným bzučaním, opustenie vlastného tela a pozorovanie ho z výšky. K mŕtvemu potom prichádzajú príbuzní alebo známi, ktorí už tiež zomreli a objaví sa pred nimi bytosť vyžarujúca svetlo a veľa lásky. V tomto okamžiku cítia neopísateľné šťastie, lásku, radosť a mier⁵. Výpovede ľudí, ktoré sa podobajú, či priam zhodujú, priviedli množstvo ľudí k viere v posmrtný život. „Niečizmus“ môžeme teda vysvetliť ako vieru v posmrtný život, v nesmrteľnosť duše človeka. Je to viera v reinkarnáciu, avšak nie v Božstvo, ktoré ju riadi. Jeho prívrženci veria, že duša sa po smrti rozplynie do častíc, ktoré sa pripoja k ďalším časticiam energie tohto sveta. Táto energia je súčasťou prírody a vytvára všetko okolo nás.

„Život sa smrťou končí — (Pomlčka)“. „Veta sa tu stáva spoluvetou, ktorá závisí od dopĺňujúcej spoluvýpovede. Tá môže prvú výrazne zmeniť, dokonca celkom vyvrátiť“. Takýto pohľad nám ponúkajú náboženstvá. „Je to zatiaľ historicky najúspešnejší spôsob, ako »spútať smrť«. Človek jednoducho musí pochopiť (uveriť), že smrť nie je“, respektíve, že je vnímaná ako prechod⁶.

Najhlavnejším európskym náboženstvom je kresťanstvo.

Podľa kresťanstva smrť nie je koniec. Zomretý ostáva naďalej žiť v našich spomienkach, ako aj jeho duša na „druhej“ strane. Čiže je tu stále určité puto medzi našim a „onym“ svetom. Cirkev nepripúšťa smrť samovraždou, či eutanáziou.

² M. Heidegger, *Bytí a čas*, Praha 2008 (všetky citácie z cudzojazyčnej literatúry prekladala autorka článku sama).

³ *Ibidem*, s. 280.

⁴ T. Podolinská, *op. cit.*, s. 3.

⁵ H. Kung, *Věčný život*, Praha 2006, s. 40–45.

⁶ T. Podolinská, *op. cit.*, s. 3.

Človek nemá právo brať moc Boha do vlastných rúk, má konať tak ako mu Boh odkázal v Biblii a tak ako ju prezentuje cirkev. „Kto je moje telo a pije moju krv, má večný život a ja ho vzkriesim v posledný deň“⁷. Pri porušení božích prikázaní je duša potrestaná tým, že sa po smrti dostane do pekla, miesta strachu a bolesti. Aj Dante uvádza vo svojej Božskej komédii peкло plné „výkrikov, kvílenia a vytia“⁸.

Nový zákon uvádza, že Ježiš spasil ľudstvo na kríži a tým premohol smrť. „Hriech a zlo, ktoré oddeľuje ľudstvo od Boha, bolo prekonané a sľubuje večný život“⁹.

Táto viera vysvetľuje smrť ako akýsi prechod do ďalšieho sveta — večného života, kde sú si všetci rovní, kde je iba láska, zdravie a šťastie, tvrdí, že duša sa po smrti dostane do neba, k Bohu.

Ďalším veľkým svetovým náboženstvom je hinduizmus.

Toto náboženstvo sa považuje za najstaršie na svete. Slovo hindu vzniklo z odvodu od slov — za brehmi rieky Indus. Hinduisti veria v reinkarnáciu. „Telo po smrti umiera, ale duša (átman) žije ďalej“¹⁰.

Hinduizmus je viera, že duša sa reinkarnuje, respektíve prevtelí do nového tela, pričom je poznačená svojimi činmi z predošlého života. Ak napríklad niekto viedol život v hriechu, v novom tele bude na ňom páchaný hriech. Napriek tomu, má človek šancu spasiť svoju dušu novým životom.

Hlavným cieľom v spomínanom náboženstve je spasiť svoju dušu od ďalšej reinkarnácie. Večné miesto oddychu je pre človeka v náručí boha, ale môže to byť aj rozklad osobnosti v pekle brahmu¹¹.

Stúpenci tohto starého náboženstva veria, že ich duša nepodlieha smrti a putuje ďalej, reinkarnuje sa, je teda nesmrteľná a zároveň nezničiteľná.

Ďalším dôležitým náboženstvom, momentálne sa rozširujúcim v Európe je islám.

„Slovo islam znamená uznanie Alláha ako jediného Boha a aktívne podriadenie sa jeho vôli“¹². Aktívnym podriadením sa myslí osobná, spoločenská aj politická oblasť života. Islam má taktiež svoju „bibliu“, ktorá sa nazýva Korán (božie slovo).

Moslimi (prívrženci Islamu) veria, že smrť je návrat duše k Bohu — tvorcovi.

V Koráne je smrť predstavená v dvoch podobách — prvá je smrť, ktorá sa stala pred naším narodením a je spôsobená nesúhlasom s Božskou autoritou. Druhá smrť je na konci nášho života na zemi. Islam má vymedzené pravidlá pre moslimské správanie sa k chorým, zomierajúcim, ako aj k zomretým. Kremácia

⁷ Nová zmluva nášho Pána a Spasiteľa Ježiša Krista, Bratislava 1994, (Jn 6, 54), s. 187.

⁸ A. Dante, *Božská komédia — Peklo*, Praha 2005, s. 38.

⁹ Ch. Partridge a kol., *Encyklopedie nových náboženství*, Praha 2004, s. 27.

¹⁰ *Ibidem*, s. 158.

¹¹ G. Sipoš, *Hinduizmus*, 2009. Citácia z internetu: www.freebsd.nfo.sk/hinduizmus/mahabharata.htm.

¹² Ch. Partridge a kol., *op. cit.*, s. 124.

je striktné zakázaná. Moslimi musia byť pochovaní. Telo po smrti je rituálne umyté a zabalené pred pohrebom, ktorý by mal byť čo najskôr po smrti (najlepšie v ten deň). Keď moslim zomrie, mal by byť otočený tvárou k Mekke. Paže a nohy by mali byť vystreté a ústa a oči zatvorené. Telo by malo byť zakryté piatimi plachtami. Dieťa, ktoré zomrelo pred alebo počas narodenia, musí mať meno.

Korán hľasa, že v poslednej hodine budú ľudia rozdelení na tri skupiny: „na skupinu ľudí po pravici, na skupinu ľudí po ľavici a na Predákov“¹³. Predáci sú najbližšie k Bohu, dostanú sa do raja, kde im bude poskytnutá nekonečná blaženosť, pre moslimov — *nevyčerpatelná hojnosť*. Ľudia po pravici sa tiež dostanú do neba, sú to ženy, ktoré sa v nebi opäť stanú pannami. Ľudia po ľavici sa dostanú do akéhosi pekla.

Podľa islamského náboženstva budú moslimi po smrti vzkriesení, ak žili svoj život v medziach tohto zákona.

Téma *Smrť* je v našej spoločnosti tabu. Zmyslom rozhovorov o nej, nie je príjemná konverzácia, ale naučiť sa reálne vnímať život, ktorého nevyhnutnou súčasťou je aj smrť. Je dôležité vedieť zvládnuť aj smutné situácie, pretože smrť je jednou z najprirodzenejších životných skúseností, či už je to smrť zvieraťa, rozprávkovej bytosti alebo niekoho blízkeho.

V dnešnej modernej dobe sa deti väčšinou stretávajú so smrťou po prvý krát v televízii, nemusí to byť ani kriminálny seriál, ako skôr správy v televíznych novinách, ktoré informujú o tragédiách, vojnových konfliktoch. Smrť sa takto zdá byť menej osobná.

„Pojem nesmrteľnosť je pre dieťa príliš abstraktný. Pokiaľ sa dieťa nestretne s nejakým nešťastím, smrť je pre neho niečím, čo je »inde«, čo je tu »pre druhých«“¹⁴.

Naopak Yalom tvrdí, že smrť je pre deti abstraktnejším pojmom a nesmrteľnosť je to, čo sami vyhľadávajú, pretože ich prvé úzkosti zo smrti znamenajú zostarnúť. Deti si dávajú do súvisu starobu so smrťou, a keďže nechcú zomrieť, nechcú ani zostarnúť¹⁵.

Tieto tvrdenia však neznamenajú, že sa dieťa smrti nebojí, respektíve, že je správne ju pred ním tabuizovať. Keď sa dieťa začne pýtať na otázky ohľadom smrti a straty, je našou povinnosťou mu otvorene odpovedať, pričom je potrebné pozorne počúvať tok jeho myšlienok a podľa toho zistiť, čo už vie, čo si myslí, že vie a na týchto poznatkoch budovať ďalej naše odpovede. Dieťa si tak týmito odpoveďami vysekáva cestu, ako akceptovať smrť a vyrovnať sa v živote so stratou.

Dôležitosť motívu smrti v rozprávkach spočíva v jej prirodzenej existencii. Čím dlhšie smrť odlúčime od dieťaťa, tým väčší šok môže utrpieť. Je správne

¹³ Korán, Praha 1972, 36:56:8–10.

¹⁴ J. Heldová, *V ríši obrazotvornosti*, Praha 1985, s. 103.

¹⁵ I.D. Yalom, *Existenciálna psychoterapie*, Praha 2006, s. 86–87.

nenanucovať motív smrti, ale ani ho nezakazovať. Dieťa bude považovať za zlé to, čo je tabu, veď ak sa s tým nevie vyrovnat' dospelý, ako môže samotné dieťa.

Šubrtová považuje „tabuizáciu smrti pred dieťaťom ako pokryteckú neochotu priznať si vlastnú smrteľnosť“¹⁶.

V období od začiatku 19. storočia do konca prvej polovice 20. storočia bola smrť pre deti a pubescentov tak bežná, že sa jej tematika zaraďovala do rôznych detských časopisov či dokonca aj do učebníc. Deti boli v tom období často chorľavé a nie každý si mohol dovoliť lekársku pomoc, konfrontácia so smrťou svojich rodičov, súrodencov či kamarátov, tak bola bežná¹⁷.

V prvej polovici 20. storočia sa detská literatúra mení, naberá nové aspekty. Smrť sa v týchto písomníkoch začína skrývať a stáva sa témou hodnou etickému záväzku.

Deti sa prvýkrát stretávajú s umeleckým dielom vo folklórnych rozprávkach. Napriek tomu, že tieto texty neboli určené priamo deťom, deti z ich počúvania neboli vylučované. Smrť vo folklórnych rozprávkach mala zväčša podobu ženy, čo má svoju logickú predispozíciu, pretože ak mohla žena ako rodička život dávať, mohla ho v ľudových rozprávkach aj brať. Najčastejšie bola smrť zachytená v obraze stareny kvôli tomu, že smrť je prirodzenejšia pre starobu.

Okrem obrazu starej ženy je zvykom, že smrť držala kosu alebo kosák, ktorého odôvodnenie môžeme hľadať v poľnohospodárskom živote ľudu slovanského národa. Smrť nebudila hrôzu, jej zahalená tvár a nejasná silueta bola skôr niečím tajomným.

V rôznych mytológiách, nevynímajúc slovanské, má vstup do podsvetia podobu brány, mostu, lavičky či rebríku. Metaforické zobrazenie majú aj zomretí, duša dobrého človeka má podobu holubice a naopak, zlá duša dostala podobu čierneho havrana¹⁸.

V ľudových rozprávkach jestvujú dva významové typy Smrti: prvou je *Smrť Kmotrička* a druhou *Oklamaná Smrť*¹⁹. Smrť Kmotrička môže mať podobu tretej sudičky, ktorá predpovedala narodenému dieťaťu smrť, je spravodlivá a neúprosná. Naopak, Oklamaná Smrť predstavuje žartovne hlúpu a naivnú postavu, s ktorou si jednoduchý človek zahráva a ovláda ju. Príkladom by podľa nás mohla byť prezentovaná predstava o smrti v rozprávke *Perinbaba*. Nakoniec však aj v týchto príbehoch človek dobrovoľne oslobodí Smrť, a tak poukáže na jej nevyhnutnosť v našej existencii.

Častý symbol času zastáva sviečka, život v niektorých folklórnych dielach predstavuje horiaci plameň, ktorý môže zhasiť iba smrť. Prostredníctvom takýchto literárnych diel dieťa získava správnu predstavu o zmysle života a vytvára si tak svoj hodnotový a poznatkový rebríček.

¹⁶ M. Šubrtová, *Tematika smrti v české a světové próze pro děti a mládež*, Brno 2007, s. 11.

¹⁷ *Ibidem*, s. 23–24.

¹⁸ *Ibidem*, s. 18.

¹⁹ *Ibidem*, s. 19–22.

Smrť v ľudových textoch však nemá parametre rozprávkovej postavy, ale zostáva symbolom času — teda kategórie, ktorá sa vyznačuje neúprosnosťou, neporaziteľnosťou a absolútnou spravodlivosťou. Vedomie, že „človeku sa dostane spravodlivého jednanie ho zmierňuje s osudom“²⁰.

V modernejšej literatúre pre deti a mládež môžeme badať texty s motívom nesmrteľnosti. Takáto literatúra môže vyvolať rôzne emocionálne zážitky. Závisí od toho, či má náboženský, alebo sci-fi zámer, a samozrejme na vyspelosti čitateľa. Osobitnou kategóriou predstavujú texty, kde smrť získava podobu kultúrnej metafory. Sú to napríklad rozprávky ako *Snehová kráľovná* Hansa Christiana Andersena alebo *Šípková Ruženka* od bratov Grimmovcov. V týchto rozprávkach smrť nie je definitívna, ich spánok evokuje nutnosť telesného a citového dozrievania obidvoch hrdiniek²¹.

Ďalšími literárnymi písomnosťami, v ktorých smrť má symbolickú avšak už definitívnu podobu sú Exupéryho *Malý princ*, Wildov *Šťastný princ*, *Slávik a ruža*.

Moderná literatúra pre nedospelých čitateľov sa nebráni smrti, naopak, otvorene hovorí o smrti z psychologických, sociologických, medicínskych a v neposlednej rade pedagogických východísk. Detskí adresáti sú prostredníctvom literárnych obrazov zbavovaní strachu zo smrti, jej hlavným zámerom je totiž smrť racionalizovať a predať detskému čitateľovi praktickú inštrukciu k jej akceptácii²².

V roku 1945 smrť z detskej literatúry zmizla, čoho hlavným dôvodom bol dlho očakávaný koniec vojny. Ľudia nepotrebovali ešte niekoľko rokov rozprávať, či čítať deťom o smrti. V šesťdesiatych rokoch 20. storočia sa situácia pomaly mení, autori ponúkajú literárne diela založené na detskom prežívaní a chápaní smrti. V priebehu deväťdesiatych rokov 20. storočia sú tieto texty častejšie, nepokúšajú sa vysvetliť smrť, ale prijať ju ako nevyhnutnosť.

Aký dopad má ale naozaj smrť na detského čitateľa som sa bola presvedčiť v praxi na základnej a materskej škole.

Pre bližšiemu priblíženiu smrti, som si vybrala text od Hansa Christiana Andersena — *Dievčatko so zápalkami*. Využívala som niekoľko inovačných metód, drámu a tvorivé písanie.

Žiaci čítali text, rozoberali jeho význam, postavy.

Vplyv rozprávky *Dievčatko so zápalkami* na deti v predškolskom veku a v mladšom školskom veku je silne odlišný. Vychádzajúc z môjho výskumu, deti v predprimárnych zariadeniach danému príbehu nerozumejú. Pre šesť ročné dieťa je smrť stále abstraktným pojmom, dieťa vie, že smrť existuje, ale nemá potrebu konkrétnejšie sa ňou zaoberať. Psychický vývin dieťaťa je prirodzená súčasť jeho rastu a k motívu smrti sa samo prirodzene dostane a začne sa na ňu pýtať keď bude konkrétne dieťa zrelé.

²⁰ *Ibidem*, s. 22.

²¹ *Ibidem*, s. 83.

²² *Ibidem*, s. 97.

Motív smrti v literatúre pre deti a mládež je častým prvkom, no jeho existencia je prirodzenejšia v rozprávkach pre deti v mladšom školskom veku. Predškolský vek patrí medzi najcitlivejšie obdobia nášho života, dieťa spoznáva okolitý svet ako aj seba samého. Zaťažovanie detskej psychiky smrťou, čiže koncom života je absurdné, pretože dieťa tento život ešte len začalo, všetko je pre neho nové a my ako dospelí a zodpovední za jeho správnu výchovu mu musíme ponúknuť nespočetne veľa otvorených dverí — nádejí a nie ukazovať mu dané možnosti zavreté.

Dieťa v tomto veku ešte neporozumie rozprávke *Dievčatko so zápalkami* od Hansa Christiana Andersena a preto nie je dôvod mu tento príbeh čítať.

Žiaci tretieho a štvrtého ročníka porozumeli rozprávke *Dievčatko so zápalkami* úplne. Obidva ročníky vyjadrili súcit s dievčatom a nepriamo si uvedomili dôvody smrti ako aj jej následky. Hlavnými rozdielmi sú, že žiaci tretieho ročníka nevzťahujú motív smrti na seba, nie vždy si uvedomujú fakt, že aj oni sú súčasťou kolobehu prírody. Postoje k danému problému sa rapídne menia a v štvrtom ročníku deti dokážu pochopiť smrť a jej význam skoro tak isto ako dospelí.

Napriek tomu sú tieto deti silne motivované médiami a vyplývajú z ich moci si vytvárajú zvrátené názory na umieranie. Intencionálna literatúra je teda správny krok k výchove detí o smrti ako jej prirodzenej súčasť života. Podáva mladému čitateľovi otvorené dvere plné možností citlivým spôsobom, ktorým recipienta k ničomu nenúti a zároveň ani nič nezakazuje. Motív smrti v literatúre pre deti v mladšom školskom veku a pubescentov je najprirodzenejšia cesta ako sa o danej problematike môžu učiť.

Ľudia sa vo všeobecnosti boja rozprávať o smrti, pretože nevedia aký postoj k nej zaujať. Schopnosť ovládať svoje hlboké city a emócie nepatrí do bežnej „výbavy“ moderného človeka, akonáhle sa stretne so smrťou, či stratou, nie je schopný danú situáciu racionálne riešiť. Ľudia si musia uvedomiť, že potláčanie citov nie je východisko, treba im čeliť a nájsť svoj spôsob, ako ich ovládať.

Som toho názoru, že ak sa dieťa nebude báť rozprávať sa o svojich vnútorných pocitoch, ak bude otvorené a sebavedomé, tak z neho môže vyrásť iba úprimný, sebaistý a empatický človek, ktorý bude jednoduchšie zvládať životné situácie ako aj súkromné vzťahy.

Death in literature for children and young adults

Summary

The dominate theme of the article is the motif of death in literature for children and youth. The goal is to present the existence of physical dimension in understanding of literary work as self living connected with the meaning of death in our lives and existence of death in literary works. Interconnection of these aspects, confrontation of body and its death in spiritual and physical way bring many questions and interesting themes which go into wild spectral areas.

The contribution contains basic knowledge from theological, mythological, philosophic, literature and pedagogic aspect.

I paid attention to historical determination of the problem and its interconnection with present literature. I connected this gained knowledge with practical research in elementary and pre-school institutions. I based our research on a fairy-tale by Hans Christian Andersen — *The little match seller*. Death is a frequent motif in author's fairy-tales and as fairy-tales are close to child's understanding, this form of death education is the most suitable for them, at the same time it is important to make provision for recipient's age to whom we offer this literature.

Keywords: death, religion, philosophy, death education.